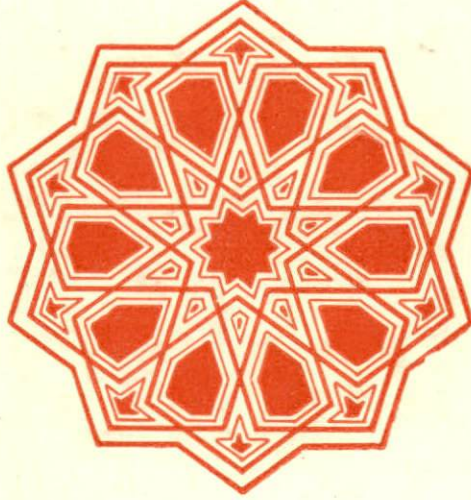

10

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1963

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ — 1963 Tel : 10 54 04

Yıl: 1963

Cilt: XI

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1963

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ — 1963 Tel : 10 54 04

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa</u>
Albert GABRIEL (Çeviren: A. FIRTINALI)	: <i>Türkiye'de Türk Mimarisi</i> 1
Ord. Prof. Suut Kemal YETKİN	: <i>Türk Resim Sanatının Menşei Hakkında</i> .. 5
Doç. Dr. Abidin İTİL	: <i>Buddha Tanrısı Reddetmiyor mu?</i> 11
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: <i>Die Modernisierung der Türkei und die Pioniere der Modernen Türkischen Denker</i> 17
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: <i>Türkiye'nin Modernleşmesi ve Bu Hareketin Öncüleri Olan Türk Düşünürleri</i> 27
Prof. Dr. Bedi Ziya EGEMEN	: <i>Ölüm Üzerine</i> 31
Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU	: <i>Lâyiklik İlkesi ve Türkiye'deki Durum</i> 35
Doç. Dr. Cavit SUNAR	: <i>Dinin Temeli İlimdir</i> 55
Hıfzırrahman Raşid ÖYMEN	: <i>İslâmiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri</i> .. 61
Dr. İsmail CERRAHOĞLU	: <i>Kur'an-ı Kerim ve Hanîfler</i> 81
Dr. Talât KOÇYİĞİT	: <i>Kitap ve Sünnette Nesh Meselesi</i> 93
Prof. James ROBSON (Çeviren: Dr. Talât KOÇYİĞİT)	: <i>Hasen Hadislerin Çeşitleri</i> 109
İsmail ÜNAL	: <i>Kale Anahtarları</i> 119
Doç. Dr. Abidin İTİL	: <i>İndra-Dharma</i> 153
Prof. Dr. Mehmed TAPCAMACIOĞLU	: <i>Tanıtmalar</i> 171

KUR'ANI KERİM VE HANİFLER

Dr. İsmail CERRAHOĞLU

a - *Hanîf* kelimesinin Anlamı:

“*El-Hanef*” kelimesi lügatte, ayağın eğriliğine, sağ ayağın baş parmağının sola, sol ayağın baş parmağının sağ tarafa eğik olmasına veya sırça parmak tarafından olan kısım ile ayağın sırtından yürüme manasına gelir (1). Ayağı bu şekilde olanlara “*el-Ahnef*” denilmektedir. İslâm tarihinde, bu isimle tanınmış şahsiyetler vardır. “*El-Hanef*” kelimesi yukardaki anlamından başka, doğruluk, istikamet ve bir şeyden meyletme anlamına istimal edildiği gibi, i'vicac ve 'udul manasına da kullanılır (2).

Bu kelimedenden türeyen “*hanîf*” sıfatı ise, meyleden, en umumi manasiyle, delaletten doğru- luğa yönelen veya şirkten uzaklaşan demektir. Çoğulu da “*hünefa*”dır(3). A. Jeffery de “*hanîf*” kelimesi hakkında şöyle bir fikir ileri sürmektedir: “Lugatlar kelimenin ne olduğunu ifade etmekten tamamen uzaktır. Onu, *hanef* (eğilmek, meyletmek) kökünden iştikak ettirirler. Hanef kelimesi, ayağın tabii kanburluğu olarak gösterilir ve böylece hanef kelimesi buradan alınarak, normalden ayrılan herhangi bir şeye denilir. Tabii olarak bir kimsenin, kötünden doğruya meyli olacağı akla geleceğinden, *hanîf* kelimesinin de kötünden iyiye gitmek manası olduğu ifade edilmiştir” (4). Bell ise, “*hanef*” kelimesinin bir şeyden dönmek, meyletmek manasına geldiğini söyleyerek, en doğru sayılan kanaate iştirak eder (5).

“*El-Hanef*” kelimesinin etimolojisine gelince; el-Mes'udi (ö.346/957), onu, süryanice “*hanîfû*” kelimesinin araplaştırılmış şekli olarak kabul eder (6). Bu fikrin son zamanlarda taraftarları çoğalmıştır. Bunlar, bu kelimeyi kenanî-âramî “*hanef*” (iki yüzlü, Allaha inanmaz puta tapar, bid'at ehli) kelimesinden iştikak ettiriyorlar. Nöldeke de aynı kanaattedir (7).

1) İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, Beyrut 1374/1955, IX.56; el-Cevheri, es-Sihâh, Mekke 1376/1956, IV.1347; ez Zebidi, Tacû'l-Arûs, Mısır 1306, VI.77; Ebu'l-Hasen Ahmed ibn Fâris, Mu'cemu Makâyisi'l-Luga, Kâhire 1366. II.110; Mahmûd ibn Ahmed ez-Zencânî, Tehzibu's-Sihah, Mısır 1952, s. 530.

2) Lisânu'l-Arab, IX.57; Mu'cemu Makâyisi'l-Luga, II. 110; Abdu'r-Raûf el-Mısri, Mu'cemu'l-Kur'an, Kahire 1367/1948, I.196; Cemaluddin Muhammed Tâbir b. Ali es-siddîki el-pattânî, Mecmau Bihari'l-Envar, Lucknow 1314, I.196; el-Kurtubî, el-Cami' li Ahkâmî'l-Kur'an, Mısır 1354-1369, II. 139; ez-Zamahşeri, el-Keş-şaf, Kâhire 1373/1953, I. 145.

3) Lisânu'l-Arab, IX.56-58; Tacû'l-Arûs, VI. 77; Thomas Patrick Hughes, A Dictionary of Islam, London 1896, s.161 (Makalemizde adı geçen İngilizce eserlerden, arkadaşım Esad Çoşan'ın yapmak lutfunda buldukları tercüme ile faydalandık, kendilerine burada teşekkür ederiz).

4) Arthur Jeffery, The Foreign Vocabulary of the Qur'an, Kahire 1937, s.113.

5) Aynı eser, s. 114.

6) El-Mes'ûdi, et-Tenbih ve'l-İşrâf, Kahire 1357/1938, s. 79.

İslam Ansiklopedisinde hanîf lâfzının Süryanice “*hñlfû*” veya “*hanfe*” kelimelerinden geldiği zikredilirken bu kelime hakkında Tor Andrae şu bilgiyi vermektedir: “Bu arapça kelime hiç şüphe yok ki, süryanice müşrik manasına olan “*hanpa*” lafzından gelmektedir. Bu kelime Süryanice din kitaplarında umumiyetle müşrik manasına kullanılırken, kilise dahilinde ise bilhassa Yunan paganizmini ifade etmekte idi. Bundan dolayı (361-363 seneleri arasında Roma İmparatoru olan) Julien l' Apostat'a (Hıristiyanlıktan yüz çevirdiği için, mürted manasına) hanpa lafzı tesmiye edildi”. (Bkz: Mahomet sa vie et sa Doctrine, p.109).

7) İslam Ansiklopedisi, Hanîf maddesi, V. 217; The Foreign Vocabulary of the Qur'an, s. 115.

H. Winckler, kelimenin aslının habeşçe olduğu üzerinde dürursa da, bu fikir pek tutunmamıştır⁽⁸⁾. Zira habeşçe müşrik mânasına olan bu kelime muahhardır. Schulthess'de haklı olarak ârâmî lisanındaki “*hanef, hanfâ*” kelimesinin arapça “*hanîf*” olamayacağını kaydetmektedir⁽⁹⁾ Keza Grimme'de “*hanîf*” kelimesini Güney Arabistan yazılarıyla ilgili görür⁽¹⁰⁾. Deutsch tarafından ileri sürülen ve Hirschfeld'in de müdafaa ettiği gibi bu kelime, ibranice profane anlamında olan kelimedenden geldiğine dâir sağlam deliller mevcut değildir⁽¹¹⁾. L. Caetani'de, hanîf kelimesinin menşei hakkında şu beyanda bulunur: “Hanîf kelimesinin mânası hakkında çok münakaşa edilmiştir. İbrâni, ârâmî ve süryâni lisanlarında mevcut ve hemen hemen birbirinin aynı olan üç kelimeye tekabül eder. İlk iki lisandaki manası “ahlaksız, dinsiz”, süryanicede ki mânası ise “murdar”dır. Sonra, yalancı, mürâi ve nihayet müşrik mânasına tahavvül etmiştir. Hıristiyan süryâni eserlerinde asıl mü'minler, bütün hıristiyan mezhepleri mutezilesi hakkında bu tâbiri kullanırlar”⁽¹²⁾.

Hanîf kelimesinin lugat ve etimolojisi hakkında verdiğimiz şu kısa bilgiden sonra, bu kelimenin İslâm'dan önce ve İslâmiyetteki kullanılışı üzerinde duracağız.

b - Hanîf kelimesinin İslâm'dan Önceki Anlamı:

Hanîf kelimesinin İslâm'dan önceki kullanılış şekli tetkik edilmek istenirse, bu kelimenin, Kur'anı Kerim ve Hadisler dışındaki metinlerde hangi anlamda kullanıldıkları araştırılmak icab eder. Mevcut malzeme, bu kelime etrafındaki müphemiyet ve karanlıkları aydınlatacak kadar fazla değildir. İslâmiyetten önce arablar arasında kitabetin yok denecek kadar az olmasından dolayı, pek çok cahili arap şiiri ve nesri kaybolmuştur. Bu hususta Ebû Âmr b. el-Alâ (Ö. 157/771) şöyle der: “Arapların dediklerinden pek azı size ulaşmıştır, eğer hepsi gelmiş olsaydı, ilim ve şiir çok daha geniş olurdu”⁽¹³⁾. Aynı konuda, Ahmet Emin'de “bize ulaşan cahili arap şiiri bi'setten yüz elli sene evveline varır ki, bu şiirin mânaları ve mevzuatı çok geniş değildi” demektedir⁽¹⁴⁾. Esasen bu kelime, mevcut olan cahili arap şiirinde pek fazla kullanılmamıştır. Hanîf lâfzını ihtiva eden şiirlerin sıhhatlarında şüphe edilmesi ve mânalarının çeşitli tefsirlere yol açacak şekilde olması dolayısıyla, bu sahada çalışanlar, birbirine zıt denebilecek neticelere ulaşmışlardır. Bu neticeleri şöyle sıralayabiliriz: Wellhausen, bu gibi yazılardan, hanîf kelimesinin bir hıristiyan zâhidi mânasına geldiğini istihraç etmiştir. Bazıları ise, hanîflere hıristiyan şiası da demişlerdir. Goeje, bu kelimenin “puta tapan” demek olduğunu söylemiş, D.S. Margoliouth ise kelimeye her yerde “müslüman” mânası verilmesinin muvafık bir tarz olacağını düşünmüştür. Fakat Fr. Buhl, Margoliouth'un fikrini kabul etmemekte, hatta Şahr'ın şiirinden yardım bekleyerek, şiirdeki hanîf kelimesinin müslümandan başka, şarap içmekten çekinen bir zâhidin kastedilmiş olabileceğini ileri sürmektedir⁽¹⁵⁾. A. Jeffery ise, “bu kelimenin, şiirlerde geçtiği bütün pasajlar, Horovitz ve Margoliouth tarafından ortaya konmuş ve tahlil edilmiştir. Netice olarak bu kelime, umumiyetle müslim manasına geldiği gibi, islâm öncesi bazı şiirlerde putperest anlamına da kullanılmaktadır. Bu pasajlarda hanîf kelimesi, İbrahim ismile

8) İslam Ansilopedisi, V.217; The Foreign...s.115.

9) İslam Ansiklopedisi, V.217.

10) The Foreign...s.115.

11) Aynı yer.

12) L.Caetani, İslam tarihi (Hüseyin Cahit Yalçın tarafından tercüme edilmiştir.) İstanbul 1924, II.29.

13) Ahmet Emin, Fecru'l-İslâm, Kâhire 1374/1955, s.52.

14) Aynı eser s.58.

15) İslam Ansiklopedisi, V.216. (Caetani'nin ifadesine göre, D.S. Margoliouth, gerek müslim gerekse hanîf kelimesinin Benû Hanife kabilesinden, Peygamberin rakibi olan meşhur Müseylime tarafından tesis edilen bir dini mezhebe verilen isimden çıktığını ispata kalkışmıştır. Ona göre müslim kelimesi Müseylimeden, hanîf kelimesi de Müseylimenin mensub olduğu benû Hanife kabilesinin isminden çıkmış olduğunu iddia etmiştir. Bu Muhakemenin yanlışlığı Lyall tarafından (JRAS.1903.p.771-784) izah olunmuştur. (Caetani, İslam tarihi, II.31)

yanyana bulunmaz. Muhammed'in ilk muasırları olan meşhur hanıflerin hikâyelerinden de kelimenin mânası anlaşılmamaktadır" der⁽¹⁶⁾. H. Grimme, hanîf'i, müşrik kelimesine muadil addettirecek sebepleri zikreder. Fakat onun, sanemperest mânasına olmadığını söyler. Bundan dolayı da Kur'anın bazı bölümlerini başka surette tercüme eyler⁽¹⁷⁾.

Thomas Patrick Hughes. hânif kelimesini"bu öyle bir kelime ki, bir kimsenin bir şeye temayülünü ifade eder. Bu sebepten dolayı hem dinli hem de dinsize ıtlak edilmiştir" diye tarif eder⁽¹⁸⁾.

Hanîf kelimesine yukarıda verilen manalardan başka, onların Sâbiiler olduğu da söylenmiştir⁽¹⁹⁾. Bilhassa el-Mes'udi, hanîf kelimesini sâbiî kelimesile aynı anlamda kullanmakta ve bu kelime ile Roma imparatorluğunun hıristiyanlığı, İran imparatorluğunun Zerdüştiliği kabul etmeden evvelki durumunu kastedmektedir. Romanın hıristiyanlığı kabul etmeden evvel 374 sene 3 ay müddetle sâbiî hükümdarlar tarafından idare edildiğini zikreder⁽²⁰⁾. İbnu'n-Nedimde (Ö.385/995) de şöyle bir haber nazarı dikkati çekmektedir: "Harun er-Reşid'in mevlalarından olan Ahmed b. Abdillâh b. Selam, hanıflerin kitaplarından birini tercüme ettiğini, onların ise İbrahim (A.S) e tâbi olan sâbiiler olduğunu"söyler⁽²¹⁾. Yakubî (Ö.292 den sonra) Hazreti Davud'a karşı savaşan Filistinlileri hunefa ismiyle anmakta ve bunların yıldızlara taptıklarını ilâve etmektedir⁽²²⁾.

Zikrettiğimiz şu görüşlerden başka hanîf kelimesi, islâmdan önce bir Allah'a inananlara veya muvahhid temayüllü araplara da işaret etmektedir⁽²³⁾. İslâmın zuhûrundan önce karanlık ve dehşete bürünen arap yarımadasında, tek Allah akidesinin pek cansız izleri kendini hissettirecek dercede parıldıyordu. Araplar içinde düşünen kimseler, hemcilerinin cansız birtakım taşlara, elleriyle yaptıkları şeylere perestiş edip, onlardan yardım beklemelerinden istikrah ederek putperesliğe mualefet ediyorlardı. Mekke ve Medine ahalisinden birçokları, Hazreti İbrahim'in dinini yenileyecek bir müceddidin zuhurunun yaklaştığını söyliyerek bunu araştırıyorlardı. O halde İslâm güneşinin doğuşundan biraz evvel, cahilî Araplar arasında bir grup vardı ki, onlar ne kavimlerinin putperestliği ne de yahudilik ve hıristiyanlıkla alâkalı değillerdi. Onların kendilerine mahsus bir dinleri vardı. P. Ravaisse'nin de dediği gibi "onların dininde basit bir doktrin vardı ve akliyat hâkimdi. Bu dinin taraftarlarına hanîf denir. Onlar Allah'ın birliğine ve ahlâki mesuliyete dayanan bir hayat anlayışına sahiptiler. Yahudilik ve hıristiyanlığı reddederek Mekke'de Kâbe'yi tesis eden ve İsmail cihetinden ataları olan İbrahim'in dinini öğrenmek istiyorlardı"⁽²⁴⁾. Sprenger ise, Arabistan'da Muhammed'den evvel dini bir hareketin mevcut olduğunu ispata çalışırsa da, onun bu fikrini Caetani ve Goldziher reddederler. Bilhassa Goldziher" arabistanda hiç bir dini hareket yoktu. Mekke'de de Arabistan'ın sâir yerlerinde olduğu gibi yeni bir din ihtiyacı hiç hissedilmiyordu" demektedir⁽²⁵⁾.

Burada şunu da hatırlamadan geçemeyeceğiz. Sprenger tarafından dini bir fırka olarak hassetan üzerinde durulan hanıflığın mevcudiyetini teyid eden delil mevcut değildir. Yani bunların teşkil ettiği cemaat, muayyen bir grubu, yahudilik ve İslâmlık gibi hususi bir dini

16) The Foreign...s.114

17) Caetani,II.31.

18) Thomas Patrick Hughes,A Dictionary of İslam,s161.

19) Sabiiler hakkında fazla malûmat için bkz. İsmail Cerrahoğlu, Kur'anı Kerim ve Sabiiler, A.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi 1962, X.103-116

20) et-Tenbih ve'l-İşraf s. 79, 106,125; el-Kâmil (ibn kesir)I.185.

21) İbnu'n-Nedim,el-Fihrist s.32.

22) İbn Vâdih el-Ahbârî,Tarihu'l-Ya'kûbi, Necf 1358,1.37.

23) E. Montet, Le Coran, Paris 1949,p.95; La Grande Encyclopédie, XIX. 817; Tor Andrae,Mahomet sa vie et sa Doctrine(tr.par Jean Gaudefroy-Demombynes) Paris 1945,p.108

24) La Grande Encyclopédie, XIX.817.

25) Caetani,II.24.

katetmiyor, bu bir alemdir. Arabistanda bir kaç kişinin hakikatı araması, bazı kimseleri, Arabistanda islamiyetten önce de sahih bir dinin ve hâlis bir tevhidin bulunduğunu söylemeğe sevketmiştir. Eğer bu söz doğru olmuş olsaydı, arapların müslümanlıktan endişe etmemeleri icab ederdi. O halde onlar niçin islâmiyetten o kadar endişe ettiler ve neden ona o kadar şiddetle mukavemette bulundular?.

Hazreti İbrahimin dinine niçin hâniflik denildiğini vâzih bir şekilde tamamiyle bilemiyoruz. Kelimenin mündemic bulunduğu "inhiraf, meyil" manası nazarı dikkate alınrsa, putpereslikten vazgeçmek olur. İbrani ve Süryanicede ki manaları ise "kâfir veya münafiktir." öyle zannediyorum ki, putperestler, kendilerine tâbi olmıyan bu muvahhid kimseleri ayıblamak ve istihfaf etmek için, onları hanîf sıfatıyla tavsif etmişler, sanemlere, kötü ahlak ve âdetlere karşı mücadele eden bu kimseler de, bu sıfatı benimsemişlerdir.

c - *Hanifler:*

İslamiyetin zuhurundan önce Hazreti İbrahim dinini arıyan kimselerin bulunduğunu söylemiştik. Bu şahısların ekserisi Peygamberin risaletinden evvel yaşamışlar, bazıları ise onun bi'setine şahit olmuşlardır. Bunların ekserisi şâirdir ve şiirleri vardır. Şiirlerini, hayatları hakkındaki haberleri, akide ve görüşlerini ahbariyyun rivayet etmişlerdir. Rivayet edilen bu haberlerin bazısı efsanevi bir havaya bürünmüş ve bazıları hakkında verilen malumat, onların hayali bir şahıs olduğu kanâatını uyandırmıştır. Caetani, bütün bu şahısların varlığından şüphe ettiği gibi, bu şahıslarla hanîf tâbiri arasındaki münasebet, islamiyetin şerefini yükseltmek için muhaddisler tarafından muhaheren icad edildiğini söyler ve bu hususta gelen haberlerin hepsini inkar eder. Onun bu inkar metodu, kendisini hiç bir şey elde edememeğe ulaştırmıştır.

Bu şahısların bize kadar ulaşan haberlerinden, görüşlerinden ve itikadlarından bahsedeceğiz. Acaba onların hepsi aynı görüş ve akidede mi idiler, aralarında ne gibi münasebetler vardı?.

Kaynaklar, bilhassa dört kişi üzerinde daha fazla dururlar. Bu hususta geniş malumatı İbn Hişam'ın "*es-Siretu'n-Nebeviyye*" sinde bulmaktayız. orada şöyle denilmektedir: "Kureyşin sanemleri vardı. Onlara ibadet eder ve kurbanlar keserlerdi. Yine onlar için senenin muayyen günlerinde bayramlar mevcuttu. Kureyşten dört kişi akide hususunda ittifak etmişler sanemlere perestiş etmekten kurtulmuşlardı. Bu dört kişi, Varaka b. Nevfel, Ubeydullah b. Cahş, Osman b. el-Huveyris, Zeyd b. Amr b. Nufeyl isimindeki zatlardır. Bu dört şahıs birbirlerine şöyle diyerek dertleşiyorlardı: Kavmimiz, işitmiyen, görmeyen, zarar ve fayda vermeyen taşlara ibadet etmekle hata ediyorlar. Bunun üzerine bu dört şahıs, Hazreti İbrahimin dini olan el-Hanîfiyye'yi arayıp bulmak için muhtelif ülkelere dağıldılar" (26). Şimdi, cedleri olan Hazreti İbrahim dinini aramak için muhtelif ülkelere dağılan bu şahısların hayat hikayelerini kısaca görelim:

1 - *Varaka İbn Nevfel:* (27) Hazreti Peygamberin ilk zevcesi olan hazreti Hatice'nin amcasının oğlu idi. Hazreti peygambere ilk vahy geldiğinde, ona müjdeyi veren ve Onun hayretini izale eden zattır. Kavminin delalette olduğunu görmüş, onların ibadetlerini beğenmemiş, hristiyan oluncaya kadar yahudilerin ve hristiyanların kitaplarını tetkik etmiş, sonra hristiyan olmuş ve bu din üzerine vefat etmiştir. Kendisi şâir ve hatîb idi. Allahın birliği, hesap, sevap ve azabın varlığına dâir beyitleri vardır. Et-Tabarani (Ö. 360/971) ve el-Bezzar (Ö. 292/905),

26) İbn Hişam, *es-siretu'n-Nebeviyye*, Mısır 1356/1937, I. 242; Ebu'I-Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh es-Suheyli, *er-Ravdu'I-Unuf*, Mısır 1322, I. 145.

27) *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I. 243; İbn Kuteybe, *el-Maarif*, Mısır 1353/1934, s. 27; . Cevad Ali, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdad 1377, V. 392; Mahomet sa vie et sa Doctrine, p. 110.

Sait b. Zeyd'den şöyle bir haber naklederler: "Zeyd b. Amr ve Varaka b. Nevfel din aramak için beraberce Şama kadar gitiler. Varaka hristiyan oldu, Zeyd ise hristiyan olmaktan çekinerek Musul'a gitti....." (28). İbn Abbas'ın, Varaka'dan rivayet ettiğine dâir bir haber varsa da, İbn Asakir (Ö.571/1175) haklı olarak bu haberi reddeder ve İbn Abbas'ın, Varaka'dan işitecek durumda olmadığına söyler (29). Diğer kaynaklarda görmediğimiz halde *el-isabe*'de Varaka'nın cahiliyle devrinde hristiyan olup, sonra müslüman olduğuna dâir bir habere raslamaktayız. Fakat Taberi buna muhalefet etmektedir. Yine *el-İsabe'de*, Hazreti Peygamberin Varaka'ya sövmeyi menettiğine ve onu cennette gördüğünü bildiren bir habere tesadüf etmekteyiz.

2 - *Ubeydullah İbn Cahş*: (30) Kavminin ibadetlerini iştirak etmemiş, onların dininden uzaklaşmıştır. İslamiyet zuhur edince müslüman olmuştur. Mekke müşriklerinin, bu ilk müslümanlara yaptıkları eziyet ve tazyiklerden dolayı, Onlar Habeşistana göç etmişlerdi. Ubeydullah da karısı Ümmü Habibe ile birlikte bu göç edenler arasında bulunuyordu. Ubeydullah, Habeşistanda iken hristiyanlığı kabul etti ve bu din üzerinde iken orada öldü. Karısı Ümmü Habibe daha sonra Hazreti Peygamberin zevceleri arasına dâhil olmuştur.

3 - *Osman İbn el-Huveyris*: (31) Kavminden uzaklaşan Osman, Bizansa gitmiş, Kayser ile görüşmüş ve orada hristiyanlığı kabul etmiştir. Kayserin yanında mertebesi yükselmiş, bundan dolayı da, Hicaz Ülkesinin Kayserin hükümranlığı altına girmesini, kendisinin de Mekke melikliğine tayin edilmesini istemiştir. Kayser bu teklifi çok uygun bulmuşsa da, Kureyş, Osmanın bu isteğini kabul etmemiş, O da siyasi emeline ulaşamamıştır. Nihayet Şamda, Amr b. Cufne el-Gassani tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.

4 - *Zeyd İbn Amr İbn Nufeyl*: (32) Cenetle müjdelenen Saîd b. Zeyd'in (Ö. 50/670) babasıdır. Hazreti Ömer'in de amcası oğludur. Zeyd'de diğer üç arkadaşı gibi din aramak ve kavminin dininden uzaklaşmak için diyar diyar dolaşmıştır. O, kavminin dininden uzaklaştığı gibi, hristiyanlık ve yahudiliği araştırmış, fakat onlardan hiç birine intisab etmemiştir. Allah'dan başkaları için kesilen hayvanların etlerini yemez, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeyi çirkin görür ve ancak İbrahim'in Rabbine ibadet ederim derdi.

İbn İshak, Urve vasıtasile Esmâ binti Ebi Bekr'den şöyle bir haber zikreder: "Zeyd b. Amr'ı çok ihtiyar bir halde Ka'benin yanında, ey Kureyş! Zeyd b. Amr'ın nefsinin yedi kudretinde tutana yemin ederim ki, sizin içinizde İbrahim dinine tâbi olan benden daşka kimse kalmadı, sözlerini söylerken gördüm". İbn İshak'a göre, "Zeyd, Hazreti İbrahim dinini aramak için Mekkedan ayrılmaya karar vermiş, fakat karısı Safiyye Binti'l-Hadremi, amcası el-Hattab b. Nufeyle haber göndermiş, Amcası da Onu, kavminin dininden ayrılıyorsun diye ayıplamıştı" (33). Diğer bir rivayette ise "amcası el-Hattab, Zeydi cezalandırmış, hatta onu Mekkenin dışına kovmuş, bir müddet Hıra'da ikamet etmiş, Mekkeye girmemesi için, başına sefihlerden birini nöbetçi olarak dikmişti" (34). Daha sonra Mekkedan ayrılarak, Musul, Cezire, Şam ve Belka'yı dolaştı. Oralarda hristiyan ve yahudi din adamlarıyla görüştü.

28) İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bişerhi Sahihî'l-Buhârî*, Mısır 1325, VII.97.

29) İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahabe*, Mısır 1328, III.633-635.

30) *Es-Siretu'n-Nebeviyye*, I.243; *Târihu'l-Arab...*, V.377; *ar-Ravdu'l-Unuf*, I.145.

31) *Es-Siretu'n-Nebeviyye*, I.243; *ar-Ravdu'l-Unuf*, I.146.

32) *Es-siretu'n-Nebeviyye*, I.244; *el-Maarif*, s.27; *Umdetu'l-Kâri*, VIII.35; *ar-Ravdu'l-Unuf*, I.146; *Tarihu'l-Arab..* V.375.

33) *Es-Siretu'n-Nebeviyye*, I.247.

34) Aynı eser I.249; *Tarihu'l-Arab..* ,V.375.

Aradığını onların dininde de bulamamıştı. Bir rahib'e, Hazreti İbrahim dinini sordu ve ondan şu cevabı aldı: "bu gün o din ile amel eden kimse yoktur. Fakat senin ülkende hazreti İbrahimin hânîf diniyle amel edecek bir nebi zuhur edecek, ümid ederim ki şu sıralarda ba' olunmak üzeredir". Rahib'den işittiği bu söz üzerine, Zeyd acele Mekke'ye yöneldi, Lahm beldesine geldiğinde, düşmanları tarafından katledildi (35). İbn Sa'd, (Ö. 230/845) *Tabakatında* Mihsen b.Ebi Kays'ın din aramasından bahsederken, Onun Mekke'de Zeyd b. Amr'a rastladığını ve aralarında şöyle bir konuşma geçtiğini zikreder: "Ebu Kays, Zeyde, Hazreti İbrahim dinini aramak için Şam'a gitim. Aradığın arkada dediler; Zeyd b.Amr'da Ona, Aynı şey için ben de Şam'ı ve Cezire'yi dolaştım. Oradaki dinleri bâtl gördüm, din ancak İbrahim'in dinidir demekle (36) akidesini bâriz bir şekilde ifade etmiş oluyordu. Zeyd'i, daima kavminin kötü adetlerinden kaçınırken görmekteyiz. "O, Allahdan başkaları için kesilenlerden yeyici değilim diyerek kendisine yapılan daveti kabul etmemiş ve hayvanlarını Allah'dan başkaları için kestiklerinden dolayı Kureys'i ayıblamıştı" (37). Zeyd Şâir idi ve şiirlerinde doğru bir anlayış, batıl itikatlara karşı itirazlar ve mutekid bir ruhun ifadesi görülür (38). Hazreti Peygamberden de, Zeydi Medhü sena eden haberler gelmiştir. Şöyleki: "Hazreti Peygambere Zeyd b. Amr'dan sorulmuş, O da bu şahıs hakkında, O cahiliye devrinde kibleye teveccüh eder, benim ibadet ettiğim Allah, Hazreti İbrahimin Allah'ıdır ve benim dinim İbrahim'in dinidir, dediğini söylemiştir" (39). Saîd b. Zeyd, babasının durumunu şu haberle daha güzel anlatmaktadır. "Ben ve Ömer, Hazreti Peygambere Zeyd'i sorduk. Peygamber, Allah Ona rahmet ve mağfiret eylesin, O, Hazreti İbrahim'in dini üzere vefat etti, buyurdular" (40).

Ez-Zehabi (Ö. 748/1347), el-Bagavî, İbn Mende (Ö.301/913) ve başkaları, Onu Sahabi addetmişlerdir. Hattâ *et-Tavzih* sahibi İbn Mâlik (Ö. 6721/273), Buhari'nin de bu fikre meyletmiş olduğunu söylemektedir (41).

Zeyd b. Amr'ın vefat ettiği yer hakkındaki rivayetler muhtelifdir. İbn Hişam (Ö.218/833), Zeyd Şam'dan Mekke'ye dönerken Lahm diyarında düşmanları tarafından katledildiğini söylerken, Cevad Ali de "Zeyd, Şamdan kavmi arasına döndü ve orada tabii bir ölümle öldü ve Hıra'ya defnedildi" demektedir (42). İbn Kuteybe (Ö. 276/889) de, Zeyd'in Şam'da hristiyanlar tarafından öldürüldüğünü söylemektedir. (43). Ölümü hakkındaki bu çeşitli rivayetlere rağmen, kaynaklar, onun bi'setten beş sene evvel öldüğü hususunda ittifak halindedirler.

Bu dört şahsiyetten başka, Ümeyye ibnEbi's-Salt'da hanîfler arasında meşhur olanlardandır. Kendisi şâir idi ve şiirleri İslâmın ruhuna uygundur. Sakif kabilesine mensub idi. Putperestliğe mualif olmakla beraber, müslüman da olmamıştı. Ümeyye hakkında, tarihi eserlerde çeşitli malûmat vardır (44). O, cahiliye çağında semâvi kitabları okumuş, putlara tapmayı reddederek, Hazreti İbrahim'in dinine sülûk etmişti. şarab içmeyi çirkin göürdü. Okuduğu kitaplarda Hicaz da bir nebinin zuhur edeceğini biliyor ve bu bakımdan nübüvvetin kendisine gelmesini arzu ediyordu. Nübüvvetin Hazreti Peygambere geldiğini görünce, kışkırtılığından dolayı hicretin dokuzuncu yılında Tâif'de ölünceye kadar bu inadında devam ederek, İslâmiyeti kabul etmedi. Bu hasedinden dolayı, Peygambere karşı girişilen bütün mu-

35) El-Buhari, el-Camiu's-Sahih, Leiden 1868 (M.Ludolf Krehl neşri), III.15; es-Siretu'n-Nebeviyye, I. 250.

36) İbn Sa'd, Kitab'u't-Tabakâti'l-Kebîr, Leiden 1908, IV.2. 94.

37) El-Camiu's-Sahih, III.15.; Fethu'l-Bâri, VII.98; Umdetu'l-kâri, VIII.35

38) La Grande Encyclopédie XIX.817.

39) Umdetu'l-Kâri, VIII.35.

40) Aynı yer; Fethu'l-Bâri, VII.98.

41) El-isabe., I.569-570; Umdetu'l-Kâri, VIII.35.

42) Tarihu'l-Arab.. V.376.

43) El Maarif, s.27.

44) El-Isabe, I.129; el-Maarif s.27; Tarihu'l-Arab..V.377-378.

harebelerde Kureyşi teşvik etti. Bilhassa bu teşvik Bedr muharebesi için inşad ettiği şiirinde açık olarak görülür. Bedr'de dayısının iki oğlu (Utbe ve Şeybe) nin katledilmeleri de kıskançlığına inzımam edince, inadı bir kat daha artmıştır. Hazreti Peygambere Ümeyye'nin şiirleri okunduğunda "O,müslümanlığa çok yaklaşmıştı" (45) diğer bir haberde ise " O, lisaniyle iman etti, kalbiylede küfretti" (46) demişlerdir.

Cahiliyye davrinde putperestliğe muhalif olanların adedini İbn Hişam dört tane olarak zikrediyorsa da, tarihi deliller, daha birçok kimselerin de putperestliği terketmiş olduklarını göstermektedir. Bazı eserlerde bunların isimleri tadad edilmekte ve hayatları hakkında malûmat verilmektedir (47). Biz burada onlardan bir kaçının ismini zikretmekle iktifa edeceğiz: Kuss b. Sâide, Erbab b. Riâb, Suveyd b. Âmir, Veki' b. Seleme, Umeyr b. Cundeb, Ebû Kays Sırma b. Ebi Enes, Âmir b. ez-Zarb, Abdu't-Tabiha b. Sa'leb, el-Mütelemmis b. Umeyye, Züheyr b. Ebi Sülmâ, Hâlid b. Sinan.....Bu şahısların ekserisi şâirdir. Şiirleri muvahhid olduklarına delalet eder. Yine şiirlerinde, bu âlemleri yaratan bir Allah'ın varlığı, hayır ve şerrin onun kudretinde olduğu hususu, kaza ve kedere iman gibi esaslar yer almaktadır (48).

d - Kur'anda Hanîfler:

Hanîf kelimesi Kur'anı Kerimin yedi sûresinde on defa, çoğulu olan hunefâ ise iki sûrede iki defa geçmektedir. Kur'anı Kerimde geçen hanîf lâfzının delâlet ettiği mânayı daha iyi anlayabilmek için, bu lâfzın geçtiği âyetlerin meallerini burada zikretmeyi lüzumlu görüyoruz.

"Onlar, yahudi ve hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız dediler. De ki [habibim] doğruya yönelmiş olan ve müşriklerden olmıyan İbrahim dinine uyarız". (el-Bakara, 135).

"İbrahim, yahudi de hıristiyan da değildi, ama doğruya yönelen bir müslimdi, puta tapanlardan değildi" (Âli İmran,67).

"De ki: Allah [sözün] doğru [sunu] söyledi. onun için dosdoğru olan İbrahim'in dinine uyun; O, puta tapanlardan değildi" (Âli İmran, 95).

"İyilik yaparak kendisini Allah'a teslim edip, Hakka yönelen İbrahim'in dinine uyandan, din bakımından daha iyi kim olabilir? Allah İbrahim'i dost edinmişti" (en-Nisa,125).

"Şüphesiz ki ben, yüzümü, gökleri ve yeri yaratana dosdoğruca çevirdim, ben puta tapanlardan değilim" (el-En'am, 79).

"Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, gerçek dine, doğruya yönelen ve puta tapanlardan olmıyan İbrahim dinine ilettiştir de" (el-En'am,161).

"Ve yüzünü doğruya yönelmiş olarak dine çevir, sakın puta tapanlardan olma" (Yunus, 105).

"Muhakkak ki İbrahim Allah'a yönelen ve O'na boyun eğen bir önderdi. puta tapanlardan değildi" (el-Nahl,120).

"Sonra [habibim] sana: Muvahhid bir müslüman olark İbrahim'in dinine uy. O hiç bir zaman müşriklerden olmadı, diye vahyettik" (en-Nahl,123).

"Allah'a eş katmıyan, tertemiz muvahhidlerden olun, her kim Allah'a eş katarsa, yükseklerden düşüp kuşlar tarafından kapışılmış, yahut rüzgâr tarafından uzak bir yere sürüklenip götürülmüş gibi olur" (el-Hacc, 31).

45) Sahihu Müslim, Mısır 1374, IV.1768; Süneni ibn Mace, Mısır 1372 II.1236; Müsnedi Ahmed b.Hanbel, Mısır 1313.II.248,391,393,470; Sahihu'l-Buhâri, IV. 167

46) El-Maarif, s.28.

47) İbn Sa'd, I.2. 55; el-Maarif, s. 27-28; Tarihu'l-Arab, V.370.

48) Bu hususda örnekler için bkz. Tarihu'l-Arab..., VI.297-306.

“Sen yüzünü dosdoğru dine, tam bir ihlas ile çevir. [Bu din] Allah’ın o fitratıdır ki insanları onun üzerine yaratmıştır, Allah’ın yarattığı değiştirilmez. En doğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler” (er-Rum, 30).

“Oysa onlar doğruya yönelerek, dini yalnız Allah’a has kılarak, O’na kulluk etmek, namazı kılmak ve zekatı vermekle emrolunmuşlardı. Dosdoğru olan din de budur ”(el-Beyyine, 5).

Yukarıda geçen meallerin münderacatından da anlaşılacağı üzere, bu kelime Kur’anda on ikidefa geçmekte, hakiki ve saf din sâliklerine alem olarak kullanılmaktadır. Hanîf kelimesinin asıl mefhumu, eğriliği bırakıp doğruya giden demektir Bu mefhum örf’de İbrahim milletine isim olmuştur. El-Hanifiyye’de İbrahim Peygamberin dinini ifada eder. Kur’anda 12 defa geçen bir kelime sekiz defa müşrikliğe mukabil İbrahim dini için, (49), bir defa mutlak olarak (50), üç yerde de tevhid ve ihlas ile dinde salah ve doğruluk (51) manasında zikrolunmuştur. Âli İmran, 67 de hanîf kelimesi “*muslim*” kelimesine; en-nisa, 125 de ise “*esleme*” fiiline merbutur. Hanîf kelimesiyle muslim kelimesinin bir arada bulunması, Peygamberin zihninde bu iki tabirin birbirinin aynı olmadığı ve bu kelime etrafında bir tereddüdü olduğu neticesine ulaşanlar vardır. Hazreti Peygamber İbrahim Peygamberin saf dinini yenilediğinden dolayı, hanîf kelimesi ekseriyetle muslim manasına kullanılmaktadır.

Hanîf kelimesini ihtiva eden surelerin dört tanesi muahhar Mekki, beş tanesinde Medeni’dir (52). Hanîf kelimesinin bu son devir surelerinde geçmesinden istifade eden Lammens, Caetani ve Jeffery gibi müsteşrikler, bu kelimeyi, Muhammedin son devirde öğrendiği teknik bir terim olarak kabul etmektedirler. Jeffery daha ileri giderek “Muhammed yahudilere karşı tutumunu değiştirdiği zaman, İbrahim Peygamber hakkında yeni bir kanaat yaymağa başladı. Musa yahudilerin, İsa ise hıristiyanların peygamberi olduğu halde, yahudi ve hıristiyanlarca da tanınan bir devreye giderek, arapları İbrahim dini üzerinde toplamak istedi» demektedir (53). Halbuki Kur’anda, Hazreti İbrahim’in bir Allah’ı bulma yolundaki gayretini unutmamak lâzım gelir. O, kavminin perestiş ettiği, yıldız, ay, güneş gibi yaratılmış olan şeylere ibadet etmenin faydasızlığını anlıyarak, akli ve mantıki bir yol ile, Allah’ın birliğine ulaşmış oldu. Yine O, ya Rabbi, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzaklaştır (İbrahim, 35) demekle, kendi soyundan gelen Hazreti Muhammedin, putperestliğe öldürücü darbeyi indirmiş olması, Onun duasının kabul olduğuna bir delil değilmidir?.

Caetani ve Jeffery ile evvela başlangıçta anlaşamamaktayız. Onlar, Kur’anı Allah tarafından gönderilmiş bir vahy değilse, Hazreti Muhammedin eseri olarak kabul etmektedirler. Bilhassa Caetani ve Lammens eserlerinde her şeyi inkar eden bir metodla hareket ederek, İslamdan önceki hanîfliği inkar, hata onların tarihi şahsiyetlerinin varlığından şüphe ederek, Hazreti Peygamberi sahtekarlıkla itham etmektedirler. Gerek Lammens’in gerekse Caetani’nin, hanîfliği inkar ve onların tarihi şahsiyetlerinin varlığından şüpheye düşmesi, delillere dayanmamaktadır. İlmi olmaktan ziyade hislere dayanan şu inkar metodunu, aynen kendi dinlerine tatbik etmiş olsalardı acaba nasıl bir neticeye ulaşacakları merak olunurdu. Metodlarının bâriz yanlışlığı ve çürüklüğü dindaşları tarafından da görülmüş ve tenkitlere maruz kalmışlardır. Bununla beraber A.Jeffery, Caetaninin fikirlerinin bir kısmından istifade etmiştir.

49) Bkz.el-Bakara, 135; Âli İmran, 67,95; En-Nisa,125;El-En’am 79,161; en-Nahl,120,123.

50) Bkz.el-Hâcc 31.

51) Bkz. Yunus, 105; ér-Rûm, 30; el-Beyyine,5.

52) Mekki olanlar, el-En’am, Yunus, en-Nahl ve er-Rûm sureleri; Medeni olanlar el-Bakara, Âli İmran, en-Nisa, el-Hacc,el-Beyyine sureleri

53) The Foreign Vocabulary..., s.112-113

Kur'anı Kerimde geçen hanîf kelimesi, islamiyetle meşgul olan ekseri âlimlere göre, müslüman manasına gelir. Zamanımızın meşhur müsteşriklerinden Régis Blachère bu hususta şöyle der: "Hânif kelimesinin etimolojisi mütehavvildir. Kur'anda bu terim, islamdan önce müslüman olan dindar kimseleri, İbrahim dininin veya hanîfiyye'nin ibadetlerini ifa edenler manasına kullanılmaktadır" (54). Kur'anda geçen hanîf kelimesini ihtiva eden ayetlerin delaletinden anlaşılacağı üzere bir taraftan şirkte olanlara diğer taraftan ise ehli kitab olarak tanınan yahudi ve hıristiyanların tahrif etmiş oldukları dinlerine muhalif olan bir dine işaret etmektedir. Aynı zamanda Hazreti İbrahim, müşrik ve hıristiyan olmaktan tebrie edilerek, Allah'a temiz bir tarzda kuluk etmenin bir mümessili olarak gösterilmektedir.

Kur'anı Kerimin en iyi müfessiri olan Hazreti Peygamberin, mübarek sözlerinde de bu kelime tamamen müslüman, doğruluğa meyleden ve asli din manasında kullanılmaktadır (55).

İslamın zuhurundan sonra, hanîf kelimesinin, islam âleminde kullanılış tarzı, tamamen Kur'an ve Hadisteki istimaline göredir.

c - Müslüman Âlimlerine Göre Hanifler:

Müslüman âlimleri hanîf kelimesine çeşitli manalar vermişlerse de, verilen bu manalar birbirile tezat halinde değil, bilakis birbirine çok yakındır. Muhammed b. Ka'b el-Kurezi (Ö.108/726) ve Ebu Zeyd hanîf kelimesine "doğru yolda olanlar" (56), Mücahid (Ö.103/721) ve Ebu Ubeyde (Ö.210/825) "cahiliyye devrinde putlara tapan araplara göre, hanîf olarak tanınanlar, Hazreti İbrahim dinine tâbi olanlardır. Onlar, biz İbrahim dini üzerinde olan hanîfleriz derlerdi" (57). El-Ahfeş (Ö.221/835) "müslümanlar" (58), Katede (Ö. 117/735) ve el- Ferra' (Ö.207/822) "sünnet olanlar" (59), İbn abbas (Ö.68/687), el- Hasen (Ö.110/728), ed-Dahhak (Ö. 105/723), Atiyye (Ö.111/729), es-Süddi (Ö.127/744) ve el-Esmâî (Ö.216/831) "haccı ifa edenler" (60); Ez-Zeccâcî "cahiliyye devrinde hanîf, beyti hacceden, cenabet olduğunda gusl yapan ve sünnet olan kimselerdir. Ne zaman ki islam geldi, hanîf kelimesi müslüman manasında kullanıldı" (61) demektedirler. Ebu'l-Âliye (Ö.93/711) ve Rebi' b. Enes, hanîf kelimesini "namazda kıbleye yönelenler" diye tarif ederler (62). Ebu Kılabe (Ö.104/722) de bu kelimeyi "bütün Peygamberlere inanan kimse" manasına olduğunu söyler (63). İbn Kesir (Ö.774/1372), el-hanîfiyye hakkında Katade'nin şöyle dediğini kaydeder: Haniflik "Allah'ın birliğine şahadet etmek, anne, kız, teyze ve hala gibi yakınlarla nikahlanmayı ve Allah'ın haram saydığı diğer şeyleri haram saymak, sünnet olmaktır" (64).

Et-Taberi (Ö.310/922) yukardaki hükümleri tahlil ederek, şöyle bir neticeye ulaşır: "Bana göre el-hanef kelimesi Hazreti İbrahim dinine yönelmek ve onun milletine ittiba etmektir. Eğer hanîf kelimesi beyti hacc etmek manasına olsaydı, cahiliyye devrinde beyti tavaf eden müşriklerin de hanif olmaları icab ederdi. Bu hususu, Âli imran suresinin 67 nci

54) Régis Blachère, Le Coran, Paris 1957, p.676. Keza bkz. Mahomet sa vie et sa doctrine, p. 108.

55) Ahmed ibn Hanbel, Musned, I.236; III. 442; IV.162; V.266; VI.116,233; el-Camiu's-Sahih (Ludolf Krehl neşri), III.15, I.17; Müslim b. Haccac el-Kuşeyri, el-Camiu's-Sahih, Mısır 1374/1955, IV.2197.

56) Fahrüddin er-Râzi, Mefâtihu'l-Gayb, İstanbul 1307, I.747; Lisânu'l-Arab, IX.57; Tâcu'l-Arûs, VI.77; tefsiru ibn Kesir, I. 186.

57) Ebû ubeyde Ma'mer İbn el-Müsenna, Mecazu'l-Kur'an, Mısır 1374/1955, I.58; Muhammed ibn Cerir et-Taberi, Câmiu'l-Beyan an te'vili'l-Kur'an, Mısır 1374 III. 104; Lisânu'l-Arab, IX.57; Tâcu'l-Arûs, VI.77.

58) Lisânu'l-Arab, IX.57; Tâcu'l-Arûs, VI.77.

59) Tefsiru't-Taberi, III.104; Tehzibu's-s-Sıbah, s. 530; Lisânu'l-Arab, IX.57.

60) İsmail ibn Kesir, Tefsiru'l-Kurani'l-Azim, Kahire 1376/1956, I.186; Tefsiru't-Taberi, III.104; Lisânu'l-Arab, IX. 57; Mefâtihu'l-Gayb, I.747.

61) Tâcu'l-Arûs, VI. 77; Lisânu'l-Arab, IX.58.

62) Tefsiru't-Taberi, III. 104; Tefsiru ibn Kesir, I.186.

63) Tefsiru İbn Kesir, I.187.

64) Aynı yer.

âyeti reddeder. Eğer hanîf kelimesi Sünnet olma mânasına* alınmış olsaydı, yahudileri de hanîf lafzı içine sokmamız vacib olurdu (65). Halbuki yukarıda zikredilen Âli İmran sûresinin 67 inci âyetinde Hazreti İbrahim ne yahudi ve ne de hıristiyan idi, O müslüm bir hanîf idi denilmektedir. Hanîf ve hanîfiye lâfızları yalnız sünnet olma ve hac etme manalarına gelemez. Fakat O Hazreti İbrahim dinine yönelmeyi ve ona tâbi olmayı ifade eder. Eğer bir kimse, el-hanîfiye lafzı sadece İbrahim ve etbama izafe edilir de, ondan önceki peygamberlere niçin izafe edilmez? diye bir sual sorarsa, Ona deriz ki: İbrahimden evvel gelen peygamberler de Allaha tâbi birer hanîf idiler. Fakat Allahu Taâla, İbrahimden evvelkileri de sonrakileri de İmam lâfzile zikretmedi. Allah, kıyamete kadar İbrahimi imam kılıp, ona haccı, sünneti ve islâm şeriatından diğer şeyleri açıkladı. Bu şeyler, müminlerle kâfirleri tefrik eden alemlerdir. Bu şeylere tâbi olanlar hazreti İbrahimden olmuş olurlar” (66).

Eş-Şehristani (Ö.548/1153), hunefayı umumiyetle müşriklerin ve sabîilerin aksi mânada alır ve hatta hanîf’lerle Sâbiilerin münakaşalarını nakleder(67). *Külliyâtı Ebi’l-Bakâ’* da, hanîf kelimesi hakkında şöyle bir ifade geçmektedir: “Kur’anda zikredilen hanîf kelimesi eğer müslim kelimesile beraber kullanılmışsa hacc manasını eğer yalnız kullanılmışsa müslim anlamını ifade eder” (68). Bu kelime hakkında Muhammet Abduh (Ö.1323/1905) da şu fikri beyan etmektedir: “arapça ile meşgul olan bazı ecnebiler şirk üzerine olan arapların hanîf olduğunu söylediler. Bu hususta da cahiliye devrindeki hıristiyan arapların şiiirlerinden deliller getirildiler. Bazı ecnebilerle de bu hususta münakaşa yaptım. Fakat delil olarak getirilen beyitte, onların fikrini takviye edecek bir işaret göremedim. Yani buradaki hanîf kelimesi şirke delâlet etmiyor. Böylece bazı araplar kendilerine hunefa lafzını tesmiye edip, Hazreti İbrahim dinine intisab ediyor ve onun dini üzerinde olduklarını zannediyorlardı. Hakikaten onların selefleri İbrahimin dini üzerinde idiler. Sonra onlar üzerine vesenilik ârız oldu, akidelerinin bir kısmından uzaklaştılar ve bir kısmını da unuttular” (69).

Muhtelif devirlerdeki müslüman bilginlerinin hanîf kelimesi ve hanîfler hakkındaki görüşleri çeşitli ise de, bunların vermiş olduğu mânalar birbirine zıd değildir. Yukarıda et-Taberî’nin de işaret ettiği gibi, bilginlerin hanîf kelimesine vermiş oldukları mânalardan biri tam o kelimenin mânasını kapsamayabilir. ama hanîf kelimesi içinde yukarıda zikri geçen mânalar mündemic olabilir. Çünkü sadece sünnet olmak, hac etmek, gusletmek veya namazda Kâbeye yönelmek gibi hususlar hanîfliğin bir parçası olabilir. Fakat bir tanesi tam bir hanîf olmayı ifadeye kâfi değildir. Mademki hanîfler Hazreti İbrahim dinine tâbiyiz diyorlar, o halde onlar Hazreti İbrahimin bir sünnetine değil de, sünnetlerinin bütününe tâbi olmaları icab eder. Cahilliye devrinde “arapların İbrahim dininden tatbik ettikleri şey, , sünnet olma ve beyti hacc etme idi. Kim ki bu iki işi yaparsa ona hanîf denirdi ” (70) diye nakledilen rivayeti kabul edebilsaydık, O zaman sünnet ve hacc fiillerini tatbik eden bütün araplar bu lâfzın içine girerlerdi. Çünkü cahili araplar arasında da sünnet olma ve beyti hacc etme âdet halinde idi. Hıristiyan olan araplar ise sünnet olmuyorlardı. Sünnet olma hususunda hanîflerle müşrik araplar müsavi idiler. Hatta müşrik araplar arasında sünnet olmamak çok ayıp sayılan bir hal idi. Bu hususu aydınlatan şu tarihi hadiseyi burada zikretmek uygun düşecektir: Şöyle ki: “Mekkenin fethinden sonra Huneyn gazvesinde, Havazinlilere yardım eden Sakif kabilesinden bir kölenin elbiseleri çıkartıldığında sünnetsiz olduğu görüldü. Bunu görenlerden biri, Sakif-

65) Yahudi dinine intisab edenlerin sünnet olması şarttır. Bu hususta açık deliller Tevratta zikredilmektedir. Bkz. Tekvin 21/5,34/15,17; Huruc 4/26,12/44,48; Tesniye 30/6; Yeşu 5/2,5,7,; yeremya 9/25-26,4/4.

66) Tefsiru’t-Taberî, III.107; Ebu Hayyan el- Endelusi, Tefsiru Bahri’l-Muhit, Mısır 1328,I.406

67) Bkz Kur’ânı kerim ve Sabiiler, A.Ü.İlâhiyat Fakültesi Dergisi 1962.X.106.

68) Ebu’l-Baka, Eyyub b.Musa el-Huseyni el-Kaffavi, Kulliyatu’l-ülum, Bulak 1253,s.147.

69) Tefsiru’l-Menar, I.480-481.

70) Lisânu’l-Arab, IX.57.

liler sünnetsizdir diye bağırmağa başladı. İslâm ordusu içinde bulunan Sakifli el-Mugire b.Şu'be (Ö.50/670)bu sözün diğer kabileler tarafından duyulup yayılmasından çekindiği için, bağırın şahsa yaklaşarak, anam babam sana feda olsun böyle söyleme, bu gördüğün nasrani bir köledir demiş, sonra kavminden katledilmiş olan birkaç kişiyi soymuş, işte onların sünnetli olduklarını görüyorsun diyerek kavmini bu ayıptan kurtarmak istemişti (71).

Halbuki, Hazreti İbrahimin cahiliyye ve islâmi devreye ulaşan sünnetleri daha pek çoktur. Kaynakların bildirdiğine göre yalnız insan vücudunu alakadar eden on sünnet vardır ki, bunlardan mazmaza (ağıza su vermek),istinşak (buruna su vermek),bıyığı kesmek,saçı taramak ve misvak gibi beş sünnet başa; istinca, tırnak kesmek, koltuğu ve kasığı tıraş etmek, sünnet olmak gibi beş sünnet de vücuda taalluk etmektedir. Bunlardan başka, üç talak, hitbe, hacc, omre, tavaf, telbiye, Safa ve Merve arasında sa'y, vakfe, kurban ve taş atma, gusül, ölüyü yıkayıp kefenleme ve namazını kılmak, hırsızın elini kesmek, yol kesiciyi asmak, akidleri yerine getirmek, ölü eti yemekten imtina etmek (72) gibi hususlar da İbrahim peygamberin sünnetlerinden addedilirler.

İşte hanîf lafzının içine, bu fiillerden yalnız birini yapan değil de, belki hepsini ifa eden kimselerin dahil olması daha doğru olur. Çünkü bu fiillerden birini veya birkaçını yahudiler ve müşrik araplar da tatbik ediyorlardı. Fakat onlar, Kur'anın nassı ile, asla hanîf lafzına dahil edilmemişlerdir.

f- *Netice:*

Hanîf kelimesinin islâmiyetteki manasının, islâmdan önceki devre ile sıkı münasebeti bulunduğundan, bu kelimenin etimolojisi ve anlamı üzerinde bir parça tavakkufdan sonra, cahiliyye çağında hanîf diye tanınan şahsiyetlerden kısaca bahsettik. Bu kelimenin mânasının çok mütehavvil oluşu, gerek islamdan önce, gerekse islamiyette kendisine verilen mânaların çok çeşitli olmasına sebep olmuştur.

Hazreti İbrahimin dinine hanîflik denilmesinin sebebi kat'i olarak bilinemiyorsa da, kelimenin aslında bulunan meyl ve inhiraf manasından dolayı, putperest olan kavim, kendi lerinden ayrılan bazı muvahhit kimseleri bu sıfatla tavsif ediyorlardı. Onlar da bu sıfatı kabul edip onunla gururlanıyorlardı. Burada şunu itiraf etmek mecburiyetindeyiz ki, cahiliyye devrindeki haniflerin akideleri ve dinleri hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Tarih ve siyer kitapları onların müşterek akideleri hakkında bize fazla malûmat vermiyorlar.

Hazreti Peygamberin bi'setinden önce, Arabistanda meycut dinlerin batıl itikatları ve bozuk prensipleri arasında da, hakikatı araştıran kimseler vardı. Bunlar basit bir doktrine sahibtiler putperestler, ataları olan İbrahim dinine bağlı olan kimseleri, kendi batıl inanc-larından ayrıldıkları için dinsizlikle itham etmişler, hanîf kelimesini onlar için dinsiz kelimesile eş manada kullanmışlardır. İslâmiyetin doğuşundan önce, hanîf denilen bu şahıslar diyar diyar dolaşarak Hazreti İbrahim dinini aramışlar, bazıları hıristiyan olmuş bazıları ise bu din üzerine vefat etmişlerdir: Eğer onlar, bazı müsteşriklerin dediği gibi, nasrani şiası olsalardı, tarih kitapları onların hıristiyan oluş hikâyelerini anlatmayı, luzumlu görmezdi.

Hazreti Muhammed, İslâmiyeti neşrederken müşrik araplar onu, içlerinde bulunan hanîflerden biri olarak mülâhaza etmiş olabilirler. Hakikatte, Hazreti Peygamber de Hazreti İbrahimin dinini koruyacaktır. Peygamber, kendini dine hanîfler gibi vermiş ve Hazreti İbrahimin saf dinini yenilediğinden dolayı, hanîf kelimesi ekseriyetle müslüman manasına kullanılmıştır.

71) Muhammed İbn Cerir et-Taberi,Târihu'l-Umem ve'l-Mülük, Kahire 1357/1939, II.350.

72) Tefsiru't-Taberi III.9, 12.

İslamiyette hanif kelimesine verilen manaları şöyle hülasa edebiliriz: Esnam ve evsana tapmaktan ve batıl akidelerden sakınarak, bütün peygamberlerin yaptıkları gibi, tevhid, ihlas ve doğruluktan ayrılmıyarak Allah'ın dininde toplanmaya çalışmaktır. Türkçede bu kelime, hakperest, doğruya yönelen ve muvahhtel diye tercüme edilebilir.

Hanif kelimesini ihtiva eden ayetler tarihi bir sıraya konacak olursa görülecektir ki, bu kelime evvela Hazreti İbrahim dini için kullanılmış, daha sonra da müslüman manasına istimal edilmiştir. Kelimenin tarihteki muhtelif anlamları ne olursa olsun, onun Kur'anı Kerimde ki manası, islamiyete samimi olarak meyleden, imanı sağlam, İbrahim dinine bağlı olan kimse demektir. Kur'anda geçen hanif kelimesinin ekseriyetle İbrahimle alakalı olduğunu yukarıda söylemiştik. O ayetlerde, İbrahimin müşrik yahudi ve hristiyan olmadığını zikri tekrerrür eder. Bu tekrarlar da ehli kitaba tarizler bulunduğunu unutmamak lâzımdır. Çünkü onlar, yani yahudi ve hristiyanlar, kendilerinin Hazreti İbrahim dini üzerinde bulduklarını iddia ediyorlardı. işte bu tekrerrürler, onların bu yalan iddialarını red ve davalarının batıl olduğunu açığa vurmaktadır.

O halde haniflik, Hazreti İbrahim dini ve mileti vasfı olarak anlaşılmağa beraber, yalnız ona mahsus değil, umumiyetle müşriklığın zıttı olarak, bütün peygamberlerin tevhid ve ihlas dininin ünvanı olmuştur diyebiliriz.